

Emeviler Dönemi Sanatında İnsan ve Hayvan Figürleri

Human and Animal Figures in the Art of the Umayyad Period

Nurullah YILMAZ

Araştırma Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Research Assistant, Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology
Van/Turkey

nr_llh_65@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5274-3189

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Mart/ March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Nurullah Yılmaz, "Emeviler Dönemi Sanatında İnsan ve Hayvan Figürleri",
Van İlahiyat Dergisi, 10/16 (Haziran 2021), 97-112.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.org.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology,
Van, 65080, Turkey.

Emeviler Dönemi Sanatında İnsan ve Hayvan Figürleri

Özet

Emevi İslam sanatı zengin bir üslup anlayışına sahiptir. Bu sanatsal zenginliğin içerisinde yer alan insan ve hayvan figürleri, dönemin mimarisi ve el sanatları başta olmak üzere birçok alanda vazgeçilmez süsleme unsuru haline gelmiştir. Dolayısıyla figür sanatı İslam sanatı içinde çok önemli bir paya sahip olmuştur. Erken İslam dönemi sanatı figürlerinin farklı kültürlerle etkileşiminin yanı sıra kendine özgü bir tarz ve üsluba sahip olduğu görülmektedir. İslam sanatında heykel put ve resim yasağı olmasına rağmen figür sanatının bertaraf edilmeden varlığını koruyarak devam ettiği fark edilmektedir. Günümüze kadar gelen figürlerin bu sanatın ne derece ehemmiyete sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da insan ve hayvan figürleri İslam sanatın en önemli unsuru olan süslemenin bir parçası haline geldiği görülmektedir. Resim ve heykele olan olumsuz bakışların olmasına rağmen erken dönem İslam sanatında figürlerin işlenmesi bu sanatın önemini vurgulamaktadır. Sivil mimarinin süslemelerinde özellikle saray mimarisinin süslemelerinde isti'mal edilmesi figürün dinden bağımsız tamamen siyasi bir saik ile İslam sanatına dahil olduğu söylenebilir. Ayet ve hadislerle karşı temkinli davranmalarına rağmen bu sanattan vazgeçilmemiş aksine İslam sanatının mühim bir parçası haline getirmiştir. Bu çalışmada, Emeviler döneminde yapılan sanatlarda bulunan figürler incelenerek bu figürler hakkında bilgi verilecektir. Emevi sanatında yer alan figürlerin İslam sanatındaki konumu mahiyeti ve üstlenmiş olduğu rol ele alınarak figürün İslam sanatının bir parçası haline geldiğini ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmayı ele alırken sanat tarihi ve Türk İslam sanatları kaynakları taranarak hakiki bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, İslam, Emeviler, İnsan, Hayvan, Figür

Human and Animal Figures in the Art of the Umayyad Period

Abstract

Umayyad Islamic art has a rich sense of style. The human and animal figures in this artistic richness have become indispensable decoration elements of architecture, handicrafts and other different areas of these periods. Therefore, figurine art has had a very important share in Islamic art. It is seen that the figures of early Islamic period art have their own unique style and style as well as the interaction of different cultures. For this reason, although there is a ban on sculpture, idol and painting in Islamic art, it is noticed that the figure art

continues by preserving its existence without being eliminated. The figures that have survived until today reveal that this art has a great importance. Because it is seen that human and animal figures have become a part of decoration, which is the most important element of Islamic art. Despite the negative views on painting and sculpture, the processing of figures in early Islamic art emphasizes the importance of this art. It can be said that the figure, which is used in the decorations of civil architecture, especially in the decorations of palace architecture, is included in Islamic art with a completely political motive independent of religion. Despite being cautious about verses and hadiths, this art has not been abandoned, on the contrary, it has made it an important part of Islamic art. In this study, the figures in the arts made during the Umayyad period will be examined and information will be given about these figures. By considering the position, nature and role of the figures in Umayyad art in Islamic art, it will be tried to reveal that the figure has become a part of Islamic art. While dealing with this study, it has been tried to obtain genuine findings by scanning the sources of art history and Turkish-Islamic arts.

Keywords: *Art, Islam, Umayyads, Human, Animal, Figure*

Giriş

İslam devleti 622 yılında Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicret etmesiyle başladı. Peygamberimizin 632 yılında vefatından bir asrı aşkın zaman dilimi içerisinde Hz. Peygamberin getirdiği İslam dini bir yanda Çin sınırlarından, doğuda Hindistan'ın kuzeyine, batıda İspanya'dan Afganistan'a kadar uzayan bölgelerde yayılma göstermişti. Hatta birkaç yüz yıl sonra eski dünyada Afrika'dan Hint Okyanusu'na oradan Güney Doğu Asya'ya, oradan da Çin'in kuzeylerini içine alan coğrafyada güçlü İslami topluluklar kuruldu. Değişik dinlerden oluşan medeniyetler, kültürel, tarihi ve sanatsal geçmişleriyle tek bir çatı altında birleştikleri görülmektedir.¹ Buda İslam çatısıdır.

Farklı kültürlerden etkilenen İslam sanatının ilk dönemi yani Hz. Peygamber döneminden sonraki devir, Hulefa-i Raşidin zamanında çok sade bir üslup ile özellikle mimari alanda ihtiyaca binaen az sayıda eser yapılmıştır. Ancak dört halife döneminden sonra fetihlerle İslam devletlerinin sınırlarının genişlemesi sonucu diğer kültürlerin etkisiyle beraber İslam sanatı erken İslami dönemde yeni ve kendisine özgün üslup ve tarzlar ortaya koyduğu fark edilmektedir.

Arkeolojik verilere bakıldığında sanat tarihini birebir ilgilendiren sonuçlar bulunmaktadır. Müslümanların fethettikleri bölgelerde ve topraklarda fiziksel olarak çok

¹ Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi* (Bursa, 2013), 12.

mühim soykırım, tahribat ve yıkımın olmadığı görülmektedir. Müslümanlar fethettikleri yerlerde islam öncesine ait maddi kültürü ve sanatı amaçları çağrışımları ve işlevleriyle birlikte kabul ettiği anlaşılmaktadır.² Halifeliğin saltanata dönüşmesiyle birlikte İslam sanatında yeni bir çığır açılmış ve yeni inançlarla uyum sağlamış, karşılaşmış olduğu medeniyetlerin sanatsal ve yöresel geleneklerinden etkilenerek, İslam sanatında daha önce hiç görülmemiş bir içerik ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Emeviler Dönemi Sanatı

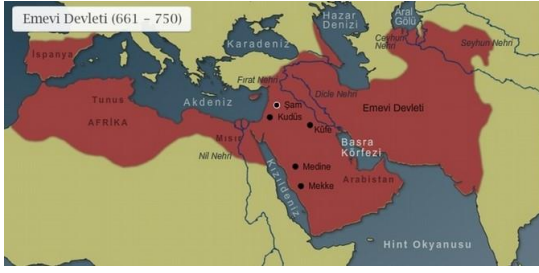
Emevi devleti (661-750) Hz Ali'nin Şehit edildikten sonra Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından kurulmuştur. Devlete Emeviler isminin verilmesinin nedeni ise devletin kuran kişinin Ümeyyeoğulları mensup olması sebebiyledir. Dolayısıyla Muaviye b. Ebi Süfyan'ın başa geçmesiyle birlikte İslam toplumunda devlet yönetim sistemi değişerek tamamen bir hanedanlığın ya da onu kuran bir ailenin eline geçmişti.³ Yaklaşık bir asra yakın devam eden Emevi hanedanlığı son halife Mervan'ın, Abbasi ayaklanması neticesinde Mısırda 750 yılında öldürülmesiyle sona ermiştir.⁴ Devletin yayıldığı sınırlar Buhara'dan Kayrevan'a, Güney Yemen'den İstanbul sınırlarına, oradan Hicaz bölgesine, Cezayir'e, Şam'a, Irak'a, Mısır'a, Fas'a, Ermenistan'a, Anadolu ve İran'a, Horasan ve Ceyhun nehrinin diğer yakasına kadar ulaşmıştı.⁵ (Resim 1) Dolayısıyla böyle çok geniş bir coğrafyaya yayılma sonucu farklı kültürlerle karşılaşmış ve farklı sanat anlayışları ortaya çıkmıştır. Ancak Emevî devletinin hâkimiyeti altında doğan ve gelişen Emevî sanatı, her şeyden evvel İslâm sanatının kaidelerinin tesbit edilip temellerinin atıldığı devri temsil etmektedir. Emevî dönemi sanatı İslam sanatının esaslarının oluşum dönemidir.⁸

² Oleg Grabar - Nuran Yavuz, *İslam Sanatının Oluşumu* (İstanbul: Alfa, 2018), 68.

³ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 149.

⁴ Yılmaz Can - Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 91.

⁵ Deyfullah Batayine, *Maliyetu'd Devleti'il İslamiyye fi Hilafeti Muaviyye b. Ebi Sufyan* (Beyrut, ts.), 147.



Resim 1⁶

Emevilerden önce Müslümanların gelişmiş, kayda değer önemli sayılabilecek bir sanat birikimleri bulunmamaktadır. Emevi öncesi sanat daha çok mimari alanda olup yapılan eserler ise çok sade günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamaktan ileri bir özellik taşımayan mütevazı yapılardan ibaret olduğu söylenmektedir. İslam sanatı yavaş başlamış olsa bile çabuk hız kazandığı bilinmektedir. Emevilerle birlikte sanatta bir özgüvenin hâkim olduğu tespit edilmektedir. Bu özgüveni Kubbetu's-sahrada görmek mümkündür. Çünkü kubbetu's-sahra özgüvenin ifadesi mahiyetindedir. Bu özgüvenle Emivilerde yeni bir sanat anlayışı başlamış olduğu kabul edilmektedir. Bu sanat kısa sürede olgunlaşmış ve Emevi dönemi içinde inşa edilen bütün çalışmalara ve fikir değişikliklerine kaynaklık etmiştir.⁷ Emevi devleti fetihlerle birlikte daha önce bölgede hâkimiyet sürmüş önemli gelişmeler ve izler ortaya koymuş eski medeniyetlerle karşılaşmış; bu da Müslümanları sanat alanında yeni atılımlar yapmaya yönlendirmiştir.⁸ Mimari ve diğer sanat dallarında ana formların ortaya çıkması, sanat esaslarının tesbit edilmesi ve ana şemaların belirlenmeye başlaması bu döneme rastlamaktadır.⁹ Erken İslâm dönemi sanatı formlarının öncüleri kabul edilen Emevîler, yaşadıkları veya fethettikleri coğrafyalarda kendilerinden izler bırakmışlar. Emeviler kısa sürede kurmuş oldukları devlet sürecinde İslam sanatı alanında özellikle mimaride önemli eserler ortaya koymuşlar. Her alanda ün salmış dönemin en önemli sanatçılarını tespit ederek onlardan istifade etmişlerdir.¹⁰

Bir araya getirilen bu sanatçılar sayesinde Emevi sanatında farklı üsluplar ortaya çıkmıştır. Çöl ortamından gelen Emeviler göçebe anlayışı Suriye'de kökleri çok eskilere dayanan yerleşik medeniyet anlayışıyla birleştirerek İslam sanatına yeni bir ivme kazandırmıştır. Emevi sanatı İslam sanatı içinde müstesna bir dönemi temsil etmektedir. Çünkü İran ve Mezopotamya birikimleri üzerine inşa edilen Helenistik kültür ve sanatın temeline dayanmış Hristiyan sanatı karşısında İslam sanatını temsil etmişler. Emeviler kendisinden istifade ettiği eski birikimleri geride bırakarak yepyeni eserler ortaya koymuşlar

⁶ <https://www.tarihlisanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>, Erişim Tarihi, 20.04.2022

⁷ Robert Hillenbrand - Çiğdem Kafescioğlu, *İslam Sanatı ve Mimarlığı* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2005), 13.

⁸ Can - Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, 91.

⁹ Turan Koç, "Sanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2009), 36/91.

¹⁰ "İslam Sanatında Emevi Rüzgarı", *Fikriyat Gazetesi* (Erişim 15 Aralık 2020).

bu nedenle yeni şekillenen İslam sanatının banileri olmuş ve bu sanatın tekâmül ve teşekkülü onlar döneminde ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹¹

Emevilerde Figür

Arap dünyasında neredeyse hiç olmayan sanatsal faaliyetler fetihler sonucu ile farklı kültürlerle olan etkileşim neticesinde geniş çaplı sanat anlayışlarının erken İslam döneminde yer aldığı görülmektedir. Dört halife döneminden sonra özellikle halifeliğin saltanat haline dönüştüğü dönemlerde bu sanatsal faaliyetlerin hızlı bir şekilde İslam sanatında yerleştiği gözlenmektedir. İslam sanatı karşılaşmış olduğu toplumlardan ister mimari olsun ister mimari dışında kalan diğer faaliyetler olsun pek çok sanatsal faaliyetler almıştır. Almış olduğu faaliyetlerden biri de figürlü süslemelerdir. Figür, “(İng. Figure) . Resim ve heykel sanatlarında betimlenmiş, doğada rastlanan ya da düşsel her tür varlık ve nesnenin genel adı. Türkçe'deki «beti» sözcüğüyle eşanlamlı gibi düşünülebilirse de, beti, sanat yapıtında betimlenen her tür gerçeklik için kullanılabilirdiğinden, daha geniş anlamlıdır. Oysa, figür daima sanat-dışı alanlardaki gerçekliklere gönderme yapar.”¹² Erken İslam döneminde Müslüman sanatçılar bu figürleri hem mimari hem de mimari dışında kalan el sanatları; kitaplar, kap-kacak, seramik, halı-kilim, sikkeler ve diğer objelerde gerek kendine özgü gerekse karşılaşmış olduğu toplumu taklit etmesi ile çokça kullandıkları görülmektedir. Bu eserler üzerinde yer alan figürler; süsleme programını tamamlarken, aynı zamanda üslup ve ikonografi açısından da yapıya ve yapılan sanatsal ürünlere zenginlik kazandırmaktadır.¹³

Neredeyse İslam sanatının her döneminde insan ve hayvan figürleri bulunmaktadır. Hatta bazı dönemlerinde bu figürlerin çok daha ileri biçimde işlendiği görülmektedir. Örneğin İslam devletinin ilk yıllarının sade yaşamının aksine saltanata dönüşen Emevi devletinin çöl ortasında lüks ve gösterişli saraylar yaparak bu saraylarda genelde Roma-Bizans izlerini taşıyan erotik figürler işlenmiştir. Öyle ki bu yapılar üzerinde raks eden dansözler ve çıplak insan figürleri nedeniyle yıllarca bu yapıların İslami döneme ait yapılar olabileceğine inanılmadığı söylenmektedir.¹⁴ Emevi dönemine ait Mescid-i Aksa, Kubbetu's-Sahra ve Şam Emeviyye camisi kent merkezinde insanların rahatça ulaşabildiği dini yapılar olma hasebiyle insan ve hayvan figürlerinin olmadığı daha çok manzara resimleri, yazı ve bitki desenleri gibi tezyinatlar görülmektedir.

¹¹ Engin Beksaç, “Kusayr-ı Amra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: tdv yayınları, 2002).

¹² Metin Sözen - Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 108.

¹³ Fadime Özler, *Delhi Ve Agra'daki Babürlü Türbelerinde Mimari Süsleme* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1018), 187.

¹⁴ Grabar - Yavuz, *İslam Sanatının Oluşumu*, 138-139.

İnsan ve Hayvan Figürleri

İnsan figürü konusunda Ayet ve hadisler doğrultusunda her ne kadar temkinli davranılmış olsa bile İslam sanatında insan figürlü süslemeler bulunmaktadır. Emevi dönemine tarihlendirilen dini ve sivil mimari örneklerinin yanı sıra taşınır kültür varlıklarında da figüratif süslemelere yer verildiği ifade edilebilir. İnsan figürünün ağırlıklı olarak kullanıldığı bezeme kompozisyonlarında komşu sanat çevreleri ile olan etkileşim unsurları önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Emevilere ait taşınmaz kültür varlıklarının bezeme programında karşımıza çıkan fresklerde, Helenistik ve Bizans dönemi etkilerini görmek mümkündür Emevi dönemi mimari ve mimari dışında kalan el sanatlarında insan figürleri olduğu bilinmektedir. İnsan figürünün çokça işlendiği bu dönemlerde diğer kültürlerinin izleri olduğu görülmektedir. Örneğin Emevi yapıları üzerinde bulunan insan figürlerinde Helenistik gelenek ve Bizans izlerini taşıyan etkileşimler bulunmaktadır.¹⁵ Yine İslâmiyet'in üzerinde doğup geliştiği bölgenin mimarisinde süs unsuru, sembol veya kült objesi olarak hayvan tasvirlerine büyük yer verildiği görülmektedir. Hayvan figürleri İslam mimari yapılarında ilk olarak Emevilerin yapmış oldukları saraylarda görülmektedir. Emevi döneminde yapılan sarayların taş işçiliği ve duvar resimlerinde çokça hayvan figürleri kullanıldığı bilinmektedir Gerek İslam sanatçıları olsun gerek diğer sanatçılar olsun hemen hepsi sanatsal faaliyet ve uygulamalarında hayvan figürlerini kullanarak farklı vasıf ve anlamlar yükledikleri görülmektedir. Örneğin hayvan figürlerinin sembolik olarak kullandıkları yerlerde dostluk, düşmanlık, vefakârlık, kutsallık, ölüm, güç ve iktidar gibi anlamlar ifade etmektedir. Sanat tarihi alanında yapılan çalışmalarda içinde hayvan figürleri geniş bir yer aldığı bilinmektedir.¹⁶ Emevi dönemi çöl sarayları³⁵ olan Qusayr-ı Amra, Hirbetu'l-Mefcer, Kasru'l-Hayri'l-Garbî ve Mişatta gibi yapılarda çokça insan ve Hayvan figürleri görülmektedir.

Kusayr-ı Amra sarayı, Ürdünün doğusunda ve Lut gölünün kuzeyinde yer alan bu küçük saray, Emevi döneminde inşa edilen saraylar arasında en bilindik örneklerin başında gelmektedir. Kesin bir tarihlendirmesi olmamakla birlikte 1. Velid dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Bu sarayın özellikle duvar figürleri meşhurdur. Bu figürler İslam sanatı ve

¹⁵ Kalkan, "Emevi Sarayları - İslam Sanatında Sivil Mimari Örnekleri".

¹⁶ Hatice Keten, "Modern Sanatın Nesnesi Olarak Hayvan", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2016), 286.

Emevi sanatı için oldukça önemlidir.¹⁷ Dış cephe düzenlemesi bezeme açısından sade tutulmuşken, iç mekân oldukça yoğun bir süsleme programına sahiptir. Resim 2



Resim 2¹⁸

Emevi dönemi yapılarında en iyi şekilde korunmuş duvar figürlerine sahip olan bu sarayda yoğun bir şekilde Bizans ve Helenistik geleneğin etkisi görülmektedir. Bu figürlerin Bizanslı sanatçılar vasıtasıyla geldiği kuvvetle muhtemeldir. Emevi dönemine has şekilde insan figürlerinin çokça kullanıldığı resimler içerisinde avcılar, av sahneleri, raks eden insanlar ve müzisyenlerin cüretkâr sahneleri bulunmaktadır.¹⁹ Resim 3

Emevi saraylarında bu tür resimlerin yer alması aslında onların İslamiyetle(r) birlikte bedevilik hayatından şehir hayatına geçtikleri halde eski geleneklerinden kopmadığının göstergesidir. İslam gelmeden önce çöl ortamında yaşayan bir halkın zamanla eski yaşantılarını tercih ettikleri ve insanın kadim olan geleneklerinden kopmaları kolay olmadığını ortaya koymaktadır. İslam literatüründe her ne kadar yasak o dönemde sıcaklığını koruyor olsa bile eski geleneğin ağır basması ve farklı kültürlerin etkisi altında kalmaları yöneticileri böyle bir yani figürlü sahnelerin bol olduğu mimari yapılara yapmaya sevk ettiğini söylemek mümkündür.

¹⁷ Titus Burckhardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, çev. Turan Koç (İstanbul: Klasik, 2013), 41; Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi* (İstanbul, 2017), 259; Can - Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, 98.

¹⁸ <https://www.tarihlisanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>, Erişim Tarihi, 20.04.2022

¹⁹ Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, 259; Can - Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, 98.



Resim 3²⁰

Bu vaziyet İslam dininin getirdiği ve Müslümanlar için ortaya koyduğu kuralların dışına çıktığının bir göstergesidir. Genel itibariyle Emevi yapılarında İslami hassasiyet geçerliliğini korurken maalesef halifelere ait bu tür saraylarda İslami kurallar dikkate alınmadan kural dışı figürler işlendiği bilinmektedir.. Figürlerin konusu çok geniş bir yelpazeden meydana gelmektedir. Meslek erbapları, av sahneleri, astrolojik semboller, mitolojik olaylar gibi değişik temalardaki figürlerle bezenen sarayda hamamda yıkanan kadınlar, çıplak halde duran dansözler, (resim 2) geyiklerin ardında koşan tazılar gibi hayvan mücadelelerini de aktaran süslemeli figürlerde vardır.²¹ Resim 4



Resim 4²²

Hirbetu'l-Mefcer Sarayı, Filistin topraklarında yer almaktadır. Saray halife Hişam b. Abdulmelik ya da II. Velid tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Bu sarayın diğer saraylardan farkı inşaatı yarım bırakılmış, tamamlanmamış bir yapı olmasıdır. Bu yüzden

²⁰ <https://www.tarihlisanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>, Erişim Tarihi, 20.04.2022

²¹ Grabar - Yavuz, *İslam Sanatının Oluşumu*, 461.

²² <https://www.tarihlisanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>, Erişim Tarihi, 20.04.2022

“Hirbetu’l-Mefcer” yani “Kaynak Harabesi” denilmiştir. Bir sur duvarı ile etrafı çevrelenen saray cami ve hamamdan oluşan bir yapı topluğundan oluşmaktadır. apı, dış cephe düzenlemesi açısından oldukça sade tutulmuşken, iç mekanda yoğun bir tezyinat anlayışı hakimdir. Cami müstemilatı tezyinatında sadelik hakimken, cami dışında kalan sair mekanlar ise heykel ve resimlerle süslediği görülmektedir.²³ Duvar figürleri sarayın doğusunda ve hamam kısmında yer alıp çok fazlaca tahrip olduğu görülmektedir. Sarayda bulunan heykellerin yüz hatları bariz bir biçimde anlaşılmaktadır Sarayın bezeme programında yer alan heykellerin yüz hatları ayrıntılı bir tanımlanmaya imkan verecek şekilde seçilebilmektedir. Hirbetü’l-mefcer Sarayı, diğer Emevî dönemi kasır ve sarayları içerisinde sadece Kusayru Amre ile yakınlığı bulunan, hamam kısmının değişik planı, mimari şekli ve eşine rastlanmayan zengin tezyinatı hasebiyle istisnaî bir yere sahiptir. Yapıların üslûbu Bizans, Sâsânî ve mahallî Suriye tesirlerinin bir karışımı halinde dikkat çekmektedir. Hirbetu’l-Mefcer sarayı Akdeniz çevresinde bulunan topraklar üzerindeki yapılar içerisinde mozaiklerle en çok süslenmiş yapı olarak bilinmektedir. Bitkisel ve geometrik motifler açısından zengin bir kompozisyona sahip olan mozaikler, oldukça renkli bir görünüm arz etmektedir.²⁴

Kusayr-ı Amra Sarayı gibi Hirbetu’l-Mefcer Sarayı da cephe düzenlemeleri bakımından yoğun bir figüratif süsleme programına sahiptir. Hayvan sahneleri içinde en dikkat çekici olanı ise bir ağacın etrafında bulunan geyik ve geyiğe saldıran aslan figürüdür. (Resim 5) Bu tür sahneler antik çağdan bugüne kadar hep gücü temsil etmiştir. Hirbetu’l-Mefcer Sarayında bulan bu sahne (nin) İslam aleminde de hâkimiyet sembolü olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁵ İslam Sanatında Hirbetu’l-Mefcer Sarayında en erken örneklerine rastladığımız hayvan mücadele sahnesi, Müslüman sanatçılar tarafından daha sonraki dönemlerde sıkça kullanım imkanı bulmuştur.²⁶

²³ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1984), 111.

²⁴ İlhan Özkeçeci, *Doğu ışığı: VII. - XIII. yüzyıllarda islam sanatı* (İstanbul: Y.y., 2006), 78; Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, 65.

²⁵ Hillenbrand - Kafescioğlu, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, 26.

²⁶ Ulaş Töre Sivrioğlu, “Emevi Saray Tezyinatında Kullanılan Antik Figürler”, *History Studies International Journal Of History* 5/3 (2013), 198.



Resim 5²⁷

Kasru'l-Hayri'l Garbi sarayı, Palmyra'ya yakın eski ticaret yolu üzerinde Halife Hişam b. Abdülmelik tarafından yapılmıştır. Kare planlı olarak inşa edilen saray hamam, han ve bahçesiyle tam bir kompleks halinde görülmektedir.²⁸ Sarayın Palmyra'ya yolu üzerinde olması nedeniyle sarayda bulunan kabartmalarda Palmyra etkisi açıkça görülmektedir. Palmyra Emevî prenslerinin gençlik yıllarında gezdikleri bir yer olduğu bilinmektedir. Palmyra görkemi nedeniyle Araplar tarafından Süleyman Peygambere atfedilen şehirlerden biridir. Günümüzde bile görenleri hayran bırakan ihtişamlı yapısıyla bu kent Müslüman sanatkarlara sürekli ilham verdiği fark edilmektedir.²⁹

Saray merkezi bir avlu etrafında sur duvarlarına dayanmış odalara sahiptir. Sarayın en dikkat çekici tarafı içinde bulunan revaklara doğrudan açılan odaların ve dikdörtgen olan planlarıdır.³⁰ Sarayın mozaik ve alçı dekorlarla süslediği görülmektedir. İslam Sanatında Hirbetu'l-Mefcer Sarayında en erken örneklerine rastladığımız hayvan mücadele sahnesi, Müslüman sanatçılar tarafından daha sonraki dönemlerde sıkça kullanım imkanı bulmuştur. Günümüze gelebilen kalıntılardan (örnekler) incelendiğinde, bitkisel bezemelerin yanı sıra figürlü sahnelere yer verildiği anlaşılmaktadır. (Resim 6) Sarayın orta eksenine denk gelen cephe düzenlemesinde bulunan cephede kabartmalı figürler bulunmaktadır. Dizleri ve ayakları bitişik halde görünen figürün halifeye ait olduğu düşünülmektedir. Dikkat çeken bir başka figür ise diz çökmüş bir erkekle bir kadından ibaret olan kabartma grubudur. 1936 yılında yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan freskolar bu sarayın en çarpıcı ve belirgin özelliğini ortaya koymaktadır. Suriye Milli müzesinde bulunan bu freskolar üç tabloya ayrılmıştır. Bu tablolar da geyik avlayan süvari, iki müzisyen ve yabancı hayvanlar görülmektedir. Av sahnesindeki figürün gerek konusu gerek üslubu gerekse üzerinde bulunan unsurlar olsun bu freskoların Sasani etkisinde kalarak yapıldığının bir göstergesidir.

²⁷ <https://www.tarihisanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>, Erişim Tarihi, 20.04.2022

²⁸ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, 107.

²⁹ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, 107; Ulaş Töre Sivrioğlu, "Emevi Saray Tezyinatında Kullanılan Antik Figürler", 198.

³⁰ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, 107.

Yakalanmış yabani hayvanlar sahnesinde, çevredeki asma yapraklar, kıvrım dallar ve hayvanların hareketleri Suriye topraklarında bulunan Bizans tezyinatından alındığı görülmektedir.³¹



Resim 6³²

Mişatta Sarayı, Emeveilere ait sivil mimari örnekleri arasında en fazla dikkat çeken yapıların başında gelmektedir.³³ asırlarca tarihi belli olmayan bu sarayın İslam öncesi bir yapı olduğu söylendi. Ancak Mişatta da yapılan kazı çalışmalar sonucunda bulunan mihraplı namazlık salonu sayesinde bir İslam mimarisi olduğu kesinleşmiştir. Emevi halifesi II. Velid'in döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Etrafı 144 M uzunluğunda 1,70 metre kalınlığında kare şeklinde bir sur ile çevrili olduğu bilinmektedir. Suriye'de yaşayan Hristiyan sanatının etkilerinin olduğu, dönemin şartlarına göre çok ayrıntılı ve gelişmiş bir saraydır. Günümüzde Berlin Bergama Müzesi'nde bulunan zengin taş oymalarla süslü cephenin (Resim 7) kabartmaları Erken dönem İslam sanatının süsleme sanatı için önemli bir dayanak noktasıdır.³⁴

Mişattanın duvar tezyinatında zik zaklar içinde şerit halinde uzanan üçgenlerin ortasındaki gül bezekler, sol şeridindeki rozetler, asma yaprakları, kuş, Arslan, grifon ve ayı gibi hayvanlar süslemenin önemini vurgulamaktadır. Sağ şeridin aşağı kısmında canlı varlıkların yer almaması dinsel bir düşüncenin sebep olduğu düşünülmektedir. Çünkü sağdaki portalin arkasında mescid bulunduğu için süsleme şeridi canlı varlıklardan arındırıldığı ileri sürülmektedir. Saray tezyinatında Sfenks ve kentavros gibi insan benzeri varlıklarda görülmektedir. Tezyini üslubun çoğu Helenistik kültürüne ait olsa da duvar süsleme faaliyeti tamamen doğu sanatın geleneğine özgü bir düşüncedir.³⁵

³¹ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, 107.

³² Ulaş Töre Sivrioğlu, "Emevi Saray Tezyinatında Kullanılan Antik Figürler", 199.

³³ Grabar - Yavuz, *İslam Sanatının Oluşumu*, 128.

³⁴ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, 108.

³⁵ Ulaş Töre Sivrioğlu, "Emevi Saray Tezyinatında Kullanılan Antik Figürler", 201; Grabar - Yavuz, *İslam Sanatının Oluşumu*, 125; Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, 108.



Resim 7³⁶

Emeviler dönemi insan hayvan figürleri Mimari ile münhasır olmayıp diğer bazı objelerde de görülmektedir. Bu objelerden biri hiç şüphesiz sikkelerdir. Sikke; Altın, gümüş veya bakırdan kalıplara basılmış madeni para demek, kolay bir ödeme vasıtası olup ilk defa MÖ. VII. asırda Anadolu’da Lidyalılar tarafından kullanılmıştır. Lügatte bir damga ile damgalanmış anlamına gelen “meskûk”un kelimesinin çoğulu olan “meskûkât” damgalanarak sikke haline dönüştürülmüş madenî paraları ifade etmek için kullanılır.³⁷ Günümüze ulaşan İslam devletlerin figürlü sikkelerin çoğu Emevi dönemine aittir. Emeviler ilk dönemlerde (Resim 8-9) klasik modellere bağlılık göstermiş, daha sonra yakın doğu ve Bizansın (Bizans’ın) sanatından esinlenerek yeni tema ve teknikler tercih etmişler. Örneğin İran’da ve Irak’taki topraklarda Sasani sikkeleri hiçbir değişiklik yapılmadan birebir aynısı kopya edildiği görülmektedir. Emevilerin insan figürlü sikkelerinde en sık görülen ön yüzünde son Sasani hükümdarı olan II. Hüsrev’in portresi arka yüzünde ise ateş sunağı bekçileri olan sikkelerdir. Bizanstan (Bizans’tan) etkilenecek almış oldukları sikke kalıplarını ilk dönemlerde kullanmış olsalar bile köklü yeniliklere sahip oldukça değişikliğe gitmişlerdir. Örneğin asa ve küre tutan Bizans imparatoru yerine geleneksel bedevi türbanını giymiş ve elinde kılıç olan sakallı bir Arap figürü konulduğu görülmektedir. Sikkeler üzerinde olan bu poz cuma günü ulu camide minberde hutbe veren halifeyi çağrıştırmaktadır. Figürlü sikkelerin tam İslami olduğunu belirtmek için arka yüzünde ‘*lailahe illallah Muhammedun resulullah*’ yazısı işlendiği görülmektedir.³⁸

³⁶ <https://www.tarihisanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>, Erişim Tarihi, 20.04.2022

³⁷ Mustafa Hizmetli, “Abbâsiler Döneminde Para Basımı”, *İstem* 15 (2010), 81.

³⁸ Hillenbrand - Kafescioğlu, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, 20.



Resim 8-9

Emevi dönemi figürlü sikkeler³⁹

Buradaki resimlerde de görüldüğü üzere Emeviler para birimleri üzerinde insan figürlerini başarılı bir biçimde kullanmışlardır. İlk olarak basılan paralar üzerine etkileşim içinde oldukları ülkelerin hükümdarların resimlerini kullandıkları görülmektedir. Bağımsızlığın simgesi olan böyle mühim bir objenin üzerine halife daha sonraları kendi resmini basmış, diğer ülke ve kültürlerle kendini göstermiştir. Basılan bu paralara İslam devletinin simgesi olan kelime-i tevhid sikkelerin arka kısmında çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sonuç

Emeviler, dönemi figür sanatı İslam sanatının en önemli merhalesini teşkil etmektedir. Zira İslam'ın ilk dönemleri olarak bilinen bu dönemde putperestlik, heykel ve resim yasağı sıcaklığını korumaktaydı. Buna rağmen erken dönem Emevi İslam sanatında özellikle insan ve hayvan figürlerin bulunması bu sanatın önemini göstermektedir. Figürlerin bu dönemde olmasının sebebi hiç şüphesiz fetihler sonucu karşılaşmış oldukları dinlerin ve halkların gelenekleri ve kültürleri olduğu bilinmektedir. Örneğin Emevi sanatında bulunan insan ve hayvan figürlerin temeli elbette fethettikleri bölgelerin sanatıdır. Çünkü Emeviler fetih hareketiyle batıya yönelmekle Roma-Bizans ve Helenistik kültürün üsluplarını kendi sanatlarında uyguladıkları görülmektedir.

Emevi dönemi sanatında insan ve hayvan figürleri çokça kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu figürler sadece mimari alana değil, belki neredeyse her alanda kullanıldığı görülmektedir. Emeviler döneminde insan ve hayvan figürlerinin en çok kullanıldığı alan mimari ve mimari dekorasyonunda yer alan mozaiklerin olduğu sahalarda görülmektedir. Bunun yanı sıra sikkelerde ve diğer objelerde de kullanılmıştır.

İslam sanatında günümüze kadar ulaşan figürlerin ilk aşaması Emeviler ile birlikte başladığı söylemek doğru olacaktır. Bu figürlerin tamamen onların sanatı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira fetihler sonucu hasıl olan etkileşim neticesinde farklı kültürlerin izlerini

³⁹ <https://www.defineanlami.com/erken-ortacag-islami-sikke-gerceklesen-fiyatlar/>, erişim Tarihi, 20.04.2022.

istemeden de olsa alıp kullandıkları malumdur. Hayatın her alanında farklı kültürlerin izleri bu tür yollarla aktarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla sanat da kendi payına düşeni almış olduğu ve İslam sanatı içinde figürün olmasına kapı araladığı söylenebilir.

İslam sanatının temellerinin oluşum dönemi olarak kabul edilen bu devir sanatı mücerred bir sanat değildir. Bu nedenle İslam'da var olan resim yasağına rağmen dini olmayan sivil mimaride şahsi isteklerin ön planda olduğu var sayılarak bu tür figürlerin yer aldığı söylemek yerinde olacaktır. İslam Sanatında bu dönemde mevcut figürlerin olmasını böyle bir düşünceye bağlamanın doğruluğunu bu sarayların halkın yaşadığı ortamlardan uzak çöl ortasında inşa edilmesi ve dini mimaride olmayışı desteklediğini öne sürmek

İslam sanatında bu tür yapıların halktan uzak çöl ortasında inşa edilmiştir. Sivil olması hasebiyle figür işlemeciliğinde sınır tanınmamıştır. Dini mimari yapılarda daha soyut süslemeler yer almıştır. Bütün bu etkenlere bakıldığında saltanatın verdiği egemenlik güç ve rahatlığa binaen böyle bir şatafatın olduğu ve yasakların hesaba katılmadığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 147-174.
- Batayine, Deyfullah. *Maliyetu'd Devleti'il İslamiyye fi Hilafeti Muaviyye b. Ebi Sufyan*. Beyrut, ts.
- Burckhardt, Titus. *İslam Sanatı Dil ve Anlam*. çev. Turan Koç. İstanbul: Klasik, 2. Basım, 2013.
- Can, Yılmaz - Gün, Recep. *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Engin Beksaç. "Kusayr-ı Amra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/461-462. Ankara: tdv yayınları, 2002.
- Grabar, Oleg - Yavuz, Nuran. *İslam Sanatının Oluşumu*. İstanbul: Alfa, 2018.
- Gülgen, Dr Hicabi. *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi*. Bursa, 2013.
- Hillenbrand, Robert - Kafescioğlu, Çiğdem. *İslam Sanatı ve Mimarlığı*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.
- Hizmetli, Mustafa. "Abbâsîler Döneminde Para Basımı". *İstem* 15 (2010), 79-110.
- Kalkan, Kübra Nur. "Emevi Sarayları - İslam Sanatında Sivil Mimari Örnekleri". *Tarihli Sanat* (blog), 13 Aralık 2017. <https://www.tarhli-sanat.com/emevi-saraylari-sivil-mimari/>
- Keten, Hatice. "Modern Sanatın Nesnesi Olarak Hayvan". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2016), 285-300.
- Koç, Turan. "Sanat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/90-93. İstanbul: Tdv Yayınları, 2009.
- Özkeçeci, İlhan. *Doğu ışığı: VII. - XIII. yüzyıllarda islam sanatı*. İstanbul: Y.y., 2006.
- Özler, Fadime. *Delhi Ve Agra'daki Babürlü Türbelerinde Mimari Süsleme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1018.
- Sözen, Metin - Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Suut Kemal Yetkin,. *İslâm Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.
- Turani, Adnan. *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul, 2017.
- Ulaş Töre Sivrioğlu. "Emevi Saray Tezyinatında Kullanılan Antik Figürler". *History Studies International Journal Of History* 5/3 (2013), 191-205.
- Fikriyat Gazetesi. "İslam Sanatında Emevi Rüzgarı". Erişim 15 Aralık 2020. <https://www.fikriyat.com/kultur-sanat/2017/12/25/islam-sanatinda-emevi-ruzgari>